

կեալ արգելն իւրոյ՝ արդուին եւ իւր զաւակին՝ գրե-
գորիսն. այլ եւ ծնաւդաց արուան աղային. պարոն
յաւի. եւ մերն մամերին: Զոր եւ ինքրեմք ի քրիստոսե
աստուծոյն մերոյ զի լաճ անդիւանելի պահեցէ զսուրբ
աւետարանս՝ ի սուրբ եկեղեցի թառուծոյ՝ յիշատակ
հոգւոց ի բնանց՝ եւ գաւթ յիշողքոք՝ եւ միք յիշեցեալքս՝
մտան բարեաց ընկալցուք ի քրիստոսե աստուծոյ մերոյ՝
ամին. 11

(ՍԴ՝-ըն-ըն է-ըն անիւմ)

Ն. Մ.

ԲԱՆԱՍՑԵՂԵԱԿԱՆ

ԳԵՐՏԻ ՄՈՐԻՍԵԼ

Առիւծն անգամ մ'ապաշխարած
Ընտրեց մըսի տեղ պըտուղ ու հունտեր.
Բայց ծիծաղի զինքն էր առած
Հար անդին կապիկն որ պտուղ կուտէր:
Թողուց պըտուղն: «Թեքս զովն,
Հիւս, ըսաւ առիւծն, եղաւ խոտակեր.
Բայց խոտաբուս յանկարծ կովն
Տրտունջ ըսեց ծանր՝ Թէ ան չէր յագեր:
Ի՛նչ ընէր. Թող տուաւ երկուքին
Որ ուտեն իրենց պըտուղն ու խոտեր
Ինչն առաջոյն դարձաւ կրկին.
Նւ դարձեալ — կապիկ ու կով միայն կ'ուտէր:
Rückert Թրգմ. Զ. Թ. Տ.

ՆՈՒ ԲՆ ԵՐԲԵՔ

Միայն անգամ մը մանկութեանդ կը ծիծաղի
Մուռաղէմն այն գարուն, — եւ այլ ոչ երբեք.
Հիպարոս քու սիրտդ ալ միանգամ կը բարախի
Մոռց տիրող վառած սիրովն, — եւ այլ ոչ երբեք.
Բիւր վըտանդաց մէջ անվեհեր ես յաղթող
Մինչեւ ըլլաս ծեր մ'աշխարհ, — եւ այլ ոչ երբեք.
Մեծա կը զարնէ սիրտն ալ ուրախ Թէ զողողոյ,
Մինչեւ որ մ'այլ կը խորտակի, — եւ այլ ոչ երբեք.
Th. Steinhach Թրգմ. Զ. Թ. Տ.

ԱՐՈՐԵՍՏԵԼՏԱԿԱՆ

ԳԵՂԱՐՈՒՆՍԱԿԱՆ

ՅԻՋԵԿՈՐԹԻՆ ԵՎԵՐԵՍՈ ՆՈՐԱՐԻՆ ՄԷՋ

(ՀԴ՝-ըն-ըն է-ըն անիւմ)

Հոմայեցիք ի սկզբանէ
մինչեւ վերջը ինչ
հանգամանքներու
մէջ ալ գտնուեցան,
միշտ իրենց համար
անաբան զգայում
նկատեցին նկար-
չութեան արուես-
տը: Հոմայեցիք

չունէին այն զգածուններն աղեւնին եւ աստուած-
եանին: Արիւնախանձ բնութեամբ եւ կատաղի
Հոմայեցիք բարբարոսներու պէս վարուեցան
բոլոր այն բնագաւառներու մէջ, ուրկէ իրենց
լեզւուններն յաղթական անցան: Զարգացման եւ
ծաղկման այն վերին աստիճանին հասած Յու-
նաստանի մէջ՝ յիմարաբար քանդեցին եւ աւե-
րեցին հեղին արուեստին շատ մը անգնահատելի
արդիւնքը: Այդ նախնիներուն ի գործ դրուած
ատենն էր, երբ, չգիտեմ ուստի, մի յոյ ծագեւ
լով այն հրոսասուներն վարող Մեանդիոս եւ
Լուկիոս-Մուսիոս զօրպակեաց ժողով մէջ, մէկ-
դի թողին Լուկիոս-Մուսիոսը եւ փոխանակ չնշման
հրամայեցին փոխադրել ի Հոմ մինչ որ արուես-
տի արդիւնք էր: Այս Լուկիոս-Մուսիոսը այն-
քան տգէտ մարդ մ'է եղել որ այդ կողպտման
միջոցին՝ արգէն յիշատակած Արիստիդէսի անու-
անի «Գեղանին Բակքոս» փոխադրողներուն ըսե-
լէ «Գիտցած ըլլաք, որ եթէ այդ նկարին բան մը
պատահի, ձեզի նորէն չինել կու տամ»:

Այս եւ ասոր նման շատ մը պատմութիւնք
ճիշդ են եւ հոմայեցի պատմիչը որքան ալ յաւ-

ակնին ազգային ուրջն դպրոց մը եւ արուեստագէտներ ունեցած ըլլալուն իրերը մէջոնդն են եւ ամէն պատմութեանէ աւելի պերճախօս: Հնապատու մը շատ բաներ կ'ըսեն՝ իրենք զիրենք աստուածներու սերունդէ կարծող գոռ եւ խրոխտ Հռոմայեցոց՝ նկարին եւ նկարիչներու դէմ ունեցած խաբուսականութեան մասին: Ես, իրաւ որ չգիտեմ¹ որուն հաւատամ: Եվ ի՞նչ ազնիւ ընթերցողը կ'ուզեն անպատճառ հաւատալ որ Հռոմայեցիք նկար եւ նկարչութիւն ունեցել են, ահա ինչ որ ես կարգացել եմ:

Չէզարէ - Գանձու խաւաքի մեծանուն պատմագիրն իւր տիեզերական պատմութեան մէջ հին Հռոմայեցի պատմիչներէ առնելով կ'ըսէ թէ հռչակաւոր քարիտներու ընտանիքէն Պիկտոր անունով մէկը կայ եղել որ զառաջինն նկարիչ եղել է եւ մինչեւ իսկ առողջութեան դամբանին համար նկարել: Յետոյ Պակովիոս իշապոհոս անուններով երկու ողբերգակ բանաստեղծներ կը յիշատակէ, որոնք իրենց թատրոնի *décors*ները նկարող մը չգտնելով ինքնային իսկ նկարել են եղել: Գարձեալ (եթէ ճշմարիտ է) երեւի մտաց բարեջրման թուական մը եկել է այն ատեն երբ Լուկիոս Ատիլիոս անունով նկարիչ մը իւրերեքին առման մի պատկերը նկարել է եւ քրուստոսի մէջ ի ջոյց դնելով այնքան հիացում պատճառել է, որ ժողովուրդը նորա համար հիւպատոսի տիտղոս խնդրել է եւ անսացել: Այս ամէնը չգիտեմ որքան կարելի է հաշուեցնել սա պատմութեան հետ: Ամուլիոս անունով մէկ որ բարեզրեած էր նկարչութիւն սովորելու, երբ զբաղած ըլլար նկարելով, ամենայն ինամով կը պլուէր ուսնդանութիւն իւր վերարկուի մէջ (*pingebat semper togatus*), որպէս զի այն ստորին զբաղման մէջ զինք անսնողները փիտնայի թէ ինք ամէն բանէ առաջ՝ Հռոմի քաղաքացի է եւ արժանապատուութիւն ունի: Գարձեալ Կուլիտոս-Պետիոս անունով մէկը կը յիշատակեն որ ի ծննդեն խուլ եւ համր ըլլալու գոբախտութիւնն ունենալուն համար, ծնողք միայն զօրակոս նկարչութիւնը գտան խեղճին անբախտութիւնը ամբողջ եւ արաննդութիւնը փատարելու համար:

Նկարչութիւնն ի Հռոմայեցիս գերուած Յոյները ի գործ գրին: Բայց տարիներէ ի վեր նուիրագործուած այդ հանրային անարգանաց տղամի մէջ խեղճ Յոյները զըմամբ լին, կարօտ, օրն օրին հոգեւորէ չարքերու, բռնապատուած մեծ միտքեր եւ բարձր յղացումներ չունենալու պարզ արուեստաւորէ մ'ալ նուազ արժանա-

պատիւ եւ գեղեցիկութիւն ինչ կրնային արտադրել: Հռոմայեցիք նկարիչներն անուանին քաղաքներով պատին ալ չունին, եւ իրենց փառահեղ կենքի փայլի մէջ յաւեւ մի արատ է այս: Հռոմայեցիք շօշափելիէն եւ Նիւթէն աւելի հասկցող բնութեան տեր մարդիկ լինելով, այնքան շատ շահգանձիկն արձանագործներն եւ մոդայիկն արուեստագէտներն, որք դարձեալ գրեթէ միշտ Յոյներն էին:

Փարթմաութեան այն դարերուն մէջ երբ հռոմէական արժիւնները Ովկիանոսէն ցնդիրատ իրենց մագիլներու մէջ առած էին բոլոր անցեալ հարստութեանց եւ փառաց ձեացորդներն, մարդկային խորին յատուկ զփոխմ հպարտութիւնն այն աստիճանին հասաւ որ Կեսարը իրենց արձաններն բնականէն 10—20 անգամ մեծագիր եւ աստուածոց հագիով շինել տալ սկսան: Հռոմայ վեհ հապետաց ամենէն անագորոյնն եւ ամենաշոյլը՝ Ներոնը ի միջի այլոց 120 ոտք բարձր մի արձան շինել տուաւ եւ ոսկեզօծեց զայն: Ոսկեզօծեց նաեւ Լիսիպոսի Ալեքսանդր Մակեդոնացւոյ ձիաւոր արձանն: Ունեւորութեան եւ անբանութեան այս վիճակին մէջ ո՞վ կը թնէր նկարին հոսած ներկերուն վրայ, երբ կարելի էր ականոցով կենդանագրեր շինել տալ՝ եւ ճակատամարտներու փառքերն յաւերճացնել զոյնդոյն քարի կտորներ վարդապետութեամբ իւրաքու կցելով:

Ղեկըպպէս Հռոմի եւ այլ հռոմէական քանի մը քաղաքաց աւերակներէն դուրս հանուած քանի մը պատերու նկարներէն գտնելով՝ Թուլի թէ հակառակ ամէն անարգանաց՝ ունեւոր եւ զիրքի տէր մարդոց մէջ ճաշակի տէր մարդիկ գտնուած են եղել որոնք իրենց բնակարանները նկարադարձելու մէջ անպատշաճ կամ վնասակար բան մը չեն տեսել:

Եւ Պլինիոսի պատմութեան թէ՛ միտ դնենք, որչափով մարդիկ միշտ գտնուած են եղել, մինչեւ իսկ Անտոնինոս կայսրը ջանքեր ըրած է եղել նկարչութիւնն իւր անկած վիճակէն բարձրացնելու:

Փիլիսոփայ Մարկոս Աւրելիոսէ յետոյ Նոյն իսկ այն բաները, որք զարգացման վերին աստիճան հասած էին ի Հռոմայեցիս, սկսան ընկնիլ:

¹ Հռոմ այնքան չէ տեսած եւ կամ կրնան տեսնել, որ այս պատմութեանց կենդանի ապացոյց մ'է Կապիտոլինի հրապարակին վրայ կանգուն Մարկոս-Աւրելիոսի ձիաւոր արձանն՝ որուն ոսկեզօծութեան հեռքերը չեն կրցած սպառ թրել ժամանակն եւ գոյ ձեռքեր: Ի

² Կլաւտի թէ Պոմպէոս իւր մի կենդանագիրը շինել տուած է զուս մարգարիտներով:

Քաղաքայում տակաւ ընդհանուր էր, հռոմայական մշտապաղծ բանասիրերը յամենուտս կը լռախախտէին. քաղաքային պատերազմք մէկ կողմէն, հպատակ ազգաց ապստամբութիւնք միւս կողմէն, երբ ալ գլուխը եւ պոռը յայտնի չըլլալ սկսած էր, ահա վրայ եկաւ բարբարոսաց արշաւանքն վերջ դնել ամէն բանի որ հռոմայեցի էր. եւ զեկտութեան, ցոխութեան մէջ իւր վեհմ' նկարագրէր ի սպառ կորուսած, շուայտացած, լծոյլ հռոմայեցին՝ գինովութեան վարժած մարդու մը պէս ապուշացած, թողաւ ամէն ինչ, թողաւ որ վերջացընեն մահացընեն հռոմն եւ հռոմայեցւոյն սոսկմնառիթ անուէրն:

Թողաւ պիտի չլընամը ըսել նաեւ նկարչութիւնը, զի հռոմայեցին իսկապէս բնաւ նկարիչ չեղաւ կամ չուզեց ըլլալ: Հռոմայեցիք առաւել երկրաչափ եւ ճարտարապետ ազգ մ'էին, եւ այս մասնագիտութեանց մէջ՝ զորս Յոյներէ եւ մանաւանդ իրենց հողին վրայ իրենցմէ առաջ ըլնէր դրած Ետրուրացիներէ սովորած էին, անհասանելի մեծագործութիւնները ըրին: Եւ ո՞ր այնքան վե՛շ մնացորդք հսկայ շինութեանց՝ որքան հռոմեական պետութեան մասն կազմող երկիրներու մէջ, որոնք իրենց աւելու կործան վիճակին մէջ ալ ահախառն հիացմամբ կը համակեն հանդիսատեսն:

* * *

Նկարիչները հոգւոյ եւ մարմնոյ անգործին անհրաժեշտութիւնէն զատ՝ պէտք ունին նոյն իսկ շողորթութեւնը եւ փայփայեւելու: Այո՛, առիթաւ ճշմարտութիւն մ'է, բոլոր արուեստագիտաց համար հարկաւոր է այդ ինկարիչութիւնը, ի թէ կ'ուզուի որ նոքա արտադրին իրաւամբ գեղեցիկն եւ շնորհալին:

Ասկէ պարզապէս այն կը հետեւի որ վերլոյշելալ հռոմեական պայմաններու մէջ, հնար չէր որ նկարչութիւնը կարենար զարգանալ,¹ Արդ արուեստագէտք յիտալիա կործանման վիճակն մէջ կրկնակի տառապած, երամ երամ թոխչ առնին եւ եկան բոյն գնել Բուփորոսի յառաւ անգլական ափերուն վրայ, հնու, ուր քրիստոնէութիւնը միանգամ պետական օրէնք դար-

ձած՝ Մեծն Կոստանդինոս եւ իւր յաջորդք աշխատեցան մի երկրորդ «աշխարհի մայրաքաղաք» կազմել: Առաջեւ յերկուս բաժանեալ կայսրութեան այս նոր եւ մեծ կեդրոնին մէջ հաւաքուի սկսան ամէն կարգի կարողութիւնք յայն դարձնելով աշխարհի ուշագրութիւնը եւ մուսացման դատապարտելով հռոմն եւ իւր մեծութիւնը: Բիւզանդիոնի մէջ, որոյ նոր անունն էր Կոստանդնուպոլիս, նոր յոժե՛ր որ խանդով սկսան շինել հասարակաց եւ մասնաւորաց շէնքեր, Եկեղեցիներ, բաղնիք, ապարանք, կրկեններ, ջրուղիք, լատարներ եւն:

Բիւզանդական կայսրութեան նոր մայրաքաղաքին մէջ — յայտնի է — նախ ասպարեզ գտան ճարտարապետութիւն եւ անոր համարեա միշտ զուգընթաց (մանաւանդ ի հնուամ) արձանագործութիւն: Ամէն ինչ, որ այն ատենի համար հին կամ դասական էր, զուրկ էր հրապոյրէութեան նոր միտքեր, նոր յղացումներ առաջ բերին բիւզանդական ճարտարապետութիւնը, որ մինն է արեւելեան ոճերու:

Նկարչութիւնը, թէեւ ոչ անանկ անգուսնեալ որպէս ի հռոմ, հոս ալ բախտ չունեցաւ: Կարծես սպասած էր սերունդն այն մեծ ժողովուրդին, որ ապրեցաւ Սելլադա եւ յայնկոյս Եգէական ծովուն: Հնա դատումք թէ եւ կ'ըսեն թէ Յուլիանոս կայսրը չատուածոց հագրով իւր շատ մը պատկերները նկարել տուած է — յայտնապէս իւր գերազանց յաջողութիւններն ցուցնելու փառասիրութիւնէն զրոքեալ. կ'ըսեն նաեւ թէ Վալենտինոս կայսրն ալ որ գրող ըլլալէ զատ նկարչութեամբ ալ կը զըաղէ եղել, բայց նկարչութիւնն իրեք չէ գտած այն խանդավառ երեւակայութիւնը զնահատել գիտող այն ժողովուրդն՝ որ հաղարարու ամբ առաջ կ'ըսէր յԱլէքս, յԵփեսոս, ի Դեզդիս եւ յայլ բնագաւառս հեղէն աշխարհի:

Ամէն պատմութիւն ուսած մարդ գիտէ Յուլիանոս կայսր կատաղութիւնն քրիստոնէական նորածին գաւառներն դէմ, եւ իւր ամբարտաւանութեան շափազանդութիւնն՝ երբ դէպ յերկինս նետ քաշելու յիմարութիւնն ունեցաւ: Ասանկ մի մարդ երբ կայսր է, դժուար չէ մակարեւել թէ կ'ընէ ձիւներ բերած է եղել խեղճ նորադաւաններին գլխուն: Այդ, սորա մեղուքն յետոյ երբ քրիստոնէութիւնը վերստին կենդանութիւն առաւ եւ ծաւալեցաւ, սերունդներու արտին մէջ մնացած ատելութիւնն դժբախտ կրակ մ'առաւ: Այո, յոյժ աղետալի եղաւ քրիստոնէից այդ վերժառութիւնը: Եկեղեցական հանդիսա-

¹ Եթէ հռոմայական աշխարհին մէջ ճարտարապետութիւնն եւ արձանագործութիւնն տեղ եւ քաջաշքութիւն ունեցան, անկէ է որ նախ այդ քոյր արուեստները աւելնէին: Թին հնա կապ ունին եւ գրեթէ միշտ իրարու վրայ կրկնեւելու պէտքը: Միայն որ ըսի թէ շատ բոլոր պատմաբաններու, ի հռոմայեցի արուեստագէտք ամէն ալ Յոյներէն, հետեւաբար կրամ մը փոքր չէ կարել տալ հռոմայեցւոյն որպէս արտագործի:

շուրթ թափօրներն կազմած քահանայից եւ դպրաց դասուն հետ՝ խուժանը ընկաւ փողոցէ փողոց եւ ի ձայն աշխուից եւ երգոց հոգեւորականաց քանդեց փշրեց ինչ որ հեծմանտ էր եւ կռակաշատ արդիւնք, եւ հրդեհին խաղցնեցովը բուրվաւն կաւին արծարծելով՝ խաչել խաղաղութիւն եւ անտարանաւ փրկութիւն ամենեցուն հաստատեցաւ:

Այսպէս եկաւ յChristus imperat՝ Քրիստոսի թագաւորութիւնն հին հեծմանտ ատենի բոլոր արուեստագիտական (իմա տաճար, պալատ, արձան, նկար եւն) հրաշալեաց արդեանց վըայ:

(Հորդոս-իէլէ:)

Ա. ՓԵՃԱՎԱՅԵԱՆ

ԹՈՒՂԹՆ ԵՒ ԳՐԻԹԵՆՆ ՆՆԵԳՈՅՆ ՆԻԹԵՐԵՐ

Վիրը չի կրնար մտածուիլ առանց խարսխի մը: Իբրեւ խարսխ գրոյն հին ժամանակներ գործածուած են պէսպէս իրեր, զոր օրինակ քարէ, փայտեայ եւ մետաղեայ տախտակներ, ապակի եւ թերթաքար (ardoise), որոնց ոմանք ըստ սեղծոյն ի գործածութեան են տակաւին: Բայց յատկապէս գրութեան եւ տպագրութեան համար կրնայ գործածուիլ միայն բարակ եւ դիւրածալ թերթ մը՝ որ է թուղթ:

Անոր համար թուղթը չէ թէ միայն առեւտրական, այլ եւ մտաւոր յարաբերութեանց, գիտութեանց, արուեստից եւ արուեստագիտութեանց մէջ յառաջագոյնմ ըլլալու համար անհրաժեշտ հարկաւոր եւ հասարակաց կենաց եւ ջանից, մտաւոր կրթութեան եւ զբօսանաց: Որչափ ահագին են թղթոյ այն զանգուածները, որոնք միայն ներկայ տարւոյս մէջ սպառեցան: Քանի՜ քաղաքացիական թղթոյ գործածութիւնը: Եթէ մտածենք՝ թէ որչափ թուղթ հարկաւոր է այնչափ անչափ մեծ եւ փոքր լրագրաց, անթիւ նամակաց, շրջաբերականաց, հաշուեկրօցի ու ուրիշ այսպիսի իրաց, որոնք ամբողջով կը ապուին ու կը գրուին եւ վերջապէս գրքերու լեզուններուն, որոնք ամէն աարի ի լցյա կ'ընծայուին, այն ժամանակն ստուգիւ չենք կրնար իրաւամբ չգարմանալ: Բայց գրութեան եւ տպագրութեան զատ՝ որչափ թուղթ կը գործածուի նաեւ ուրիշ այլեւայլ վախճաններու. կոչակալը, թամբաքորը, եւ ուրիշ արուեստաւորը իրենց արուեստին մէջ թղթոյ կը կարօտին. թղթէ կը շնորհին խաղաղներ. թղթէ կրնար շինուիլ շոգեկանաց աշխարհներ ու տակաւներ եւ ուրիշ զանազան իրեր, որոնց ապահով հաստատութիւն եւ երկայնածիփ

տեւականութիւն տրուիլ կ'ուզուի. թէեւ այս իրաց շինութեան համար ոչ եթէ բուն թուղթը՝ այլ թղթոյն նիւթը կը գործածուի: Թղթէ կը յօրինուին արուեստական ծաղիկներ, ծրարներ եւ ասոնց նման պէսպէս իրեր. թղթով կը զարդարենք մեր բնակարանաց պատերը, նաեւ զմեզ իսկ՝ թղթէ օճիկներով ու կրօնց շապկիկներով:

Զկայ ուրիշ բան մը որ թղթոյն պաշտօնը վարել կարենայ. վասն զի զեսօքը ոչ միայն պատշաճապէս՝ այլ եւ թեթեւագոյն կը բաւնայ իւր վրան ու կը կրէ: Հնագոյն ժամանակներմ երբ գիր կար արգէն եւ թուղթ չէր գտնուած սակաւին, մարդիկ ստիպեալ էին իրենց պիտոյքն այլեւայլ եղանակաւ եւ պէսպէս իրերով լեցունել. այսինքն կապարեայ տախտակի, թերթաքարի, խեցոյ, ծառոց կեղեւի եւ փայտի վըայ սրածայր գրոցով կը գրէին կամ կը քանդակէին: Ցաք երկիրներն ինչպէս շնորհաստան՝ արմաւենեաց չոր եւ փայտանման տերեւները գրելու համար առատ նիւթ կը մատակարարէին, որոնց վըայ կամ թանձր երանգով մը կը ստուերակգրէին եւ կամ առանց երանգի կը փորագրէին: Ի Սուրբ Գրոց գրիտենք որ միջիսական օրինաց տախտակները քարէ էին. եւ Յովք կը քողձար որ իւր խօսքերը կապարի վըայ երկաթեայ գրչաւ գրուէին՝ կրք կ'ըսէր. «Ո՞ւսայր ինչ գրել զբանս իմ . . . գրչաւ երկաթեաւ ի կապարի»: (Գլ. ԺԹ. 23:)

Ուրիշ միջոց մը, զոր Հռոմայեցիք իրենց առօրեայ տեղեկագրութեանց համար կը գործածէին՝ կրք եգիպտական թուղթն արդէն կար, մոմապատ տախտակներն էին, որոնց վըայ սուր գրչաւ կը փորագրէին, զոր գործածելէն ետքը՝ նորէն նոյն գրչին միւս կողման լայն ծայրովը կը քնդէին եւ դարձեալ կը գրէին: Հռոմայեցիք կը գործածէին նաեւ սպիտակ երանգով բարակ ներկուած փայտեայ տախտակներ, որոնց վըայ վրձնելով գրելէն ետքը՝ իրարու հետ միացնելով գիրք կը կազմէին: Բայց այս գրքերը միայն մասնական վախճաններու համար էին, զորոնք փայտեայ (codex) կ'անուանէին. ընդհանրապէս գործածուած առ հասարակ գրքերու ձեւն էր գաւլը (rôle): Այս գաւլանքը կը կազմէին եգիպտական թղթոյն գրուած թերթները, որոնք կը գլանի մը վըայ հաստատուած եւ գաւլուած էին, զոր կարդալու ժամանակ կը պարզէին եւ այնպէս կ'ընթերցէին: Իւրաքանչիւր գաւլարի համար մէյ մէկ խաւաքարտեայ առափ կար, որոնց մէջ կը պահուէին խնամով. եւ մեծատուրք